

կը ծանրանայ , կամ սրտին կանոնաւոր բարախումը կը խանգարի , եւ կամ թոքերը սոսկումով վարակուած , ճռգած՝ անընդունակ կը դառնան կորովի աճումներու : Իսկ մտքին վրայ ծեծին գործած նախճիրը պարզապէս աղետալի է . անիկա յիշողութիւնը կը տկարացնէ , ըմբռնումը կը բթացնէ եւ դատողութիւնը կը պղտորէ . կարճ խօսքով՝ մանուկը ապուշութեան կ'առաջնորդէ : Եւ ասիկա կը յաջողի այնքան ապահովաբար որքան բարբարոսօրէն յարձակին տղուն գլխին :

Մարմնական պատիժին աղետալի հետեւանքներուն լիակատար մէկ ցանկը տուած ըլլալու յաւակնութիւնը չունենալով հանդերձ կը խորհինք թէ մեր թուած աղէտները արդէն բաւական են մեր դպրոցներուն մէջ գաւազանի միահեծան իշխանութիւնը խախտելու եւ անոր սահմանելու իր արժանաւոր տեղը միայն : Մարմնական պատիժը այսպէս թէ այնպէս դեռ կը թիչ բան մը ունի իր մէջ . բայց անոր գործածութիւնը, ինչպէս տեսնուեցաւ , այնքան բարդ ու փափուկ խնդիր մըն է , որ դաստիարակը կարելի եղածին չափ քիչ դիմելու է այդ միջոցին : Մեր մտքերուն մէջ միանգամ ընդմիջտ հաստատենք որ գաւազանը ամէն յանցանքի դէմ հրաշագործ համայնադեղ մը չէ . այլ պարզապէս ամենաազդու միջոց մը , որուն կը դիմուի ա՛յն ատեն միայն երբ կը թուեան ուրիշ բոլոր միջոցներն ապարդիւն կը մնան :

Մենք յաջորդ յօդուածով մը կը խօսինք պատիժի վրայ առ հասարակ , ուր առիթ կ'ունենանք վերադառնալու մարմնական պատիժին , անոր տեսակին , զայն տնօրինելու եղանակին ու բոլոր յարակից պարագաներուն վրայ : Մինչեւ այդ , մեր դաստիարակներուն մասնաւոր ուշադրութեանը կը յանձնարարենք յօդուածիս սկիզբը յիշատակուած թուագրեալ ութը կէտերը , որոնց լուրջ քննութիւնն ու դործնական կիրարկումը , յուսանք , օգուտէ զուրկ պիտի չըլլայ :

Փետրվար . 1902

ՄԽԻԹԱՐ ՊՈՆՏՍՅԻ

Վ Ե Գ Թ Օ Բ Է Դ Կ Օ

Ծնունդը . — մանկութիւնը . — դրական ու քաղաքական գործունէութիւնները . — մահն ու յուղարկաւորութիւնը . — իր ծննդեան տարեդարձին ի պատիւ սարքուած հանդէսներն եւ — արձանին բացումը :

Վիգթօր-Մարի Հիւկօ՝ Պըղանսօնի մէջ ծնած է 1802 Փետրվար 26ին : Ինքը թէեւ մեծ հաճոյք կ'զգար ըսելով թէ 1531էն ի վեր աղնուակահացած բնիկ Լօրէնցի հին ընտանիքէ մը կը սերի , բայց գիտենք որ իր ծագումը շատ աւելի համեստ եղած է :

Մեծ հայրը՝ հողագործի մը զաւակ՝ Նանսիի մէջ հիւսնութիւն կ'ընէր եւ երկու անգամ ամուսնանալով տասներկու զաւակ ունեցած է , որոնցմէ մին Յովսէփ-Լէօփօլտ Սիփիսպէր Հիւկօ՝ 1773ին Նանսի ծնած , մատղաշ տարիքին մէջ զինուորական ասպարէզն ընտրելով՝ Հռենոսի ու Վանտէի բանակներուն մէջ ծառայեց :

Սպայութեան աստիճան ունէր երբ զինագործի մը աղջկան , Օր. Սօֆիա-Ֆրանսուազ Թրէպիւշէի , հետ ամուսնացաւ 1797 Նոյ. 15ին : Սոյն ամուսնութեան առաջին պտուղն եղաւ Արէլ , որ 1798ին ծնելով 1855ին մեռաւ . երկրորդը՝ Էօփէն , 1800էն մինչեւ 1837 ապրեցաւ . իսկ երրորդն էր Վիգթօր , որ կոչուած էր իր անունը անմահացնելու :

«Աշնան Տերեւներ»ու առաջին մասին մէջ Վիգթօր Հիւկօ ինքն իր մանկութեան ճշգրիտ պատկերը կը դժէ հետեւեալ տողերով .

Տղայ մը տժգոյն , որ նայուածք չունէր .

Էակ մը դողդոջ , երազ մը կարծես ,

Լքուած ամենէն , մայրն էր իր պաշտպան .

Վիզով ծուռ , բարակ , եղէգի մը պէս ,

Պատրաստել տուաւ դագաղ ու որրան :

Հիւկօյի հայրը՝ Նաբօլէօն Ա.-ի եղբայր Յովսէփ Պօնաբարթի հետ սերտ յարաբերութեան մէջ ըլլալով , երբ այս վերջինը 1806ին Նաբօլիի Թագաւոր եղաւ՝ ինքն ալ ընկերացաւ անոր , գնդապետի աստիճանով , եւ 1807ին ընտանիքն ալ հոն փոխադրեց : Տարի մը վերջը երբ նորէն Նաբօլէօն Ա.-ի որոշումով իր եղբայրը Սպանիոյ գահուն վրայ բարձրացաւ , այն ատեն Սիփիսպէր Հիւկօ իր ընտանիքը Բարիդ ուղարկեց : Բարիդի մէջ վեցամեայ Վիգթօր իր երէց եղբայրներուն հետ նախկին ամուսնաւոր քահանայ ու նշանաւոր լատինագէտ Լարիվիէրի աշակերտեց :

1811ին Հիւկօյի հայրը Գօնգօլուտոյի կոմսութիւնն ընդունած եւ միանգամայն զօրավարութեան աստիճանին բարձրացած՝ իր ընտանիքը Սպանիա փոխադրել տուաւ : Հոն Հիւկօ՝ հակառակ իր փոքրիկ հասակին՝ ուժգնօրէն ազդուեցաւ իր բոլոր տեսածներէն որոնք վառվռուն երեւակայութեանը վրայ անջնջելի հետքեր թողուցին :

Սպանիոյ մէջ սակայն դէպքերը սուր կերպարանք մ'առնել սկսած էին , որով զօրավար Հիւկօ պարտաւորուեցաւ դարձեալ 1812ի վերջերը իր ընտանիքը Բարիդ վերադարձնել , իր մօտը պահելով միմիայն Արէլը , որ քիչ յետոյ հօրը թիկնապահն եղաւ :

Հիւկօյի մայրը իր երկու զաւակներովը միասին Բարիդ դալով հաստատուեցաւ Ֆէօյանդինի նախկին վանքին մէջ , ուր կար նաեւ Ֆուշէ անուն ընտանիք մը : Վանքին ընդարձակ պարտէզին մէջ Վիկթօր սկըսաւ խաղալ իրեն հասակակից Ատէլ Ֆուշէի հետ , եւ հո'ն էր որ սկսաւ այն մանկական հովուերգը՝ որ յետոյ ամուսնութեան պիտի յանդէր :

Սակայն նոյն միջոցին կայսրութիւնն անել կացութեան մը մատնը-
ւած կ'երեւար : Ռուսիոյ բանակին աղէտը հաղիւ տեղի ունեցած էր՝ երբ
Սպանիոյ պարպումը յառաջ եկաւ : Այն ատեն Զօրավար Հիւկօ Ֆրանսա
վերադառնալով (1813) խնդրեց որ բանակին մէջ պաշտօն մը տրուի
իրեն : Թէեւ նախ ուղեցին հաղարապետի աստիճանով ընդունիլ զինքը ,
բայց յետոյ հրամանատար անուանուեցաւ Թիօնլիլի , զոր արշաւանքի
ատեն մեծ քաջութեամբ պաշտպանեց :

1814ին Զօրավար Հիւկօ Լուդովիկոս ԺԼ-ի հետ միացումի դաշնա-
գիրը ստորագրեց եւ նոյն տարին կնոջմէն բոլորովին բաժնուեցաւ ի-
րենց մէջ դոյացած անհամաձայնութիւններու հետեւանքով : Իր երկու
զաւակները՝ Էօթէն ու Վիկթօր՝ Բազմարուեստեան Վարժարանը մտան ,
ուր մինչեւ 1818 մնացին :

Ճիշդ այս թուականին էր Վիկթօրի մաքին մէջ յեղաշրջումը կա-
տարուեցաւ : Բազմարուեստեան Վարժարանին քննութիւնները չուղեւով
անցընել , գրեց հօրը թէ բանաստեղծութեամբ կ'ուղէ պարապիլ , ու
գործի սկսաւ . ա'յն տարօրինակ խանդովը՝ զոր կրցաւ պահել մինչեւ իր
կեանքին վերջին օրերը , ինչ որ կրնայ բացատրել իր արտադրութեանց
ստուարութիւնը :

1817ին բանաստեղծական մրցումին կը մասնակցի «Վերտէօնի Կոյ-
սերը» եւ «Հանրի Դ-ի արձանին վերահաստատումը» անուն երկու գոր-
ծերով , որոնք մրցանակի կ'արժանանան : Երեք տարի վերջը «Մովսէս
Նեղոսի վրայ» քերթուածին իբր վարձատրութիւն՝ ոսկեայ թաւրնջակ
ու «Ծաղկախաղի Վարպետ» տիտղոսը կստանայ :

Այլ այնուհետեւ կսկսի գրել քննադատականներ ու տաղեր , որոնց-
մէ Պէրիի դուքսին վրայ գրած մահերդը՝ Լուդովիկոս ԺԼ-ի կողմէ 500
ֆրանքի նուէր մը կը բերէ իրեն :

Նոյն ատենները Շաթօպրիանի հետ կը ծանօթանայ ու մի քանի
անգամներ այցելութեան կ'երթայ անոր : Իսկ Ալֆրէտ ար Վինսիի , Լա-
մարգինի , Սումէի , Էմիլ Տէշանի ու Ժիրօյի հետ կը մտերմանայ եւ
Լամընէ կ'ըլլայ իր խղճին վարիչը : Տասնեւինը տարեկան հասակին մէջ
«Հեռագիրը» եւ «Քաղաքական զինուորագրողը» երկու արքայական եր-
գիծանքներով եւ «Ոգին» , «Տեսիլքը» , «Բանաստեղծը յեղափոխութեանց
մէջ» տաղերով՝ գրական ու միապետական միջավայրերու մէջ նշանաւոր
գէմք մ'եղած էր արդէն : Սակայն փառքի երազները չեն որ զինքը գո-
հացնելու բնութիւնն ունին : Երիտասարդ ու թարմ սիրով մը կը սիրէ
այն աղւոր աղջիկը՝ Ատէլ Ֆուշէն՝ որուն հետ կ'ուղէ ամուսնանալ :
Մայրը կը հակառակի զաւկին ամուսնութեանը , առարկելով թէ այդ
աղջիկը շատ իւղոտ պատառ մը չէ : Սակայն Վիկթօր՝ մանկամարդ աղ-
ջիկը կը լրտեսէ ամեն օր , որպէսզի կարենայ կամացուկ-մը անոր ձեռ-
քին մէջ սահեցնել իր «Նշանածի նամակները» , որոնք 1901ին հրատա-
րակուեցան :

1821ին Հիւկօյի մայրը կը մեռնի ի մեծ վիշտ իր զաւակին , որուն համար հիւանալի մայր մ'եղած էր եւ ամիս մը վերջը հայրը երկրորդ ամուսնութիւն մը կը կնքէ Սալքանոյի այրի կոմսուհիին հետ :

Կայսրութեան անկումը Հիւկօ ընտանիքը կործանած ըլլալով՝ երկտասարդ Վիգթօր Հիւկօ խիստ համեստ կեանք մը վարելու հարկին մէջ կը գտնուի եւ ապրուստի միջոցներ կը փնտռէ : 1822ին տաղերու նոր հաւաքածոյ մը հրատարակած ըլլալով՝ Լուդովիկոս ԺԲ 1000 ֆրանք ամսական կ'որոշէ իրեն : Այլ ոչինչ կրնայ արգելիլ իր շատոնց ի վեր երազած ամուսնութիւնը , որ նոյն տարին տեղի կ'ունենայ (1822) : Ամուսնութեան վկաները կ'ըլլան Ալֆ. տը Վինեի եւ Պիսքարա : Շատ մը տեղերէ շնորհաւորական նամակներ կ'ընդունի , որոնց մէջ ամենէ թանկագինը Լամընէի կողմէ ղրկուածը կ'ըլլայ : Վիգթօր Հիւկօ այլեւս երջանկութեան գազաթնակէտը հասած կը կարծէր ինքզինքը երբ ամուսնութեան իրիկունը եղբայրը էօֆէն քանի մը անկապակից բռներ կը թոթովէ ու տուն երթալով ուղեղի խանգարում մը կունենայ : Կը պարտաւորուին զինքը փոխադրել յիմարանոց , ուր կը մեռնի տասնեւհինգ տարի տառապելէ վերջը : Այնպէս կը կարծուի որ էօֆէն՝ Ատէլը կը սիրէր . երբ կը տեսնէ որ եղբօրը միացած է վերջնականապէս , կը յուսահատի եւ այդ յուսահատութիւնը յաւիտենապէս կը խանգարէ իր ուղեղը :

* *

Վիգթօր Հիւկօյի ամուսնութեան առաջին տարիները շատ երջանիկ կրնան համարուիլ : Նախ՝ քանի մը ամիսներ աներոջը տունը կը բնակի , յետոյ՝ երբ թագաւորը երկուհազար ֆրանք ամսաթոշակ կ'որոշէ իրեն , կը բաժնուի ու Վօթիրար փողոցին մէջ տուն մը կը վարձէ :

Հիւկօ չորս զաւակ ունեցած է . 1⁰ աղջիկ մը , Լէօփօյտին (ծն. 1824) , որ 1843 թուականին ամուսնին հետ գետի վրայ պտոյտ ըրած պահուն կը խեղդուի : Սոյն եղբրական մահը Հիւկօյի ամենէն մեծ վիշտերէն մինն եղած է : 2⁰ Շառլ (ծն. 1826) , որ 1871ին Պօռտօյի մէջ կը մեռնի : 3⁰ Ֆրանսուա (ծն. 1828) , որ 1873ին Բարիզ կը մեռնի : 4⁰ Ատէլ (ծն. 1832) , որ 1872էն ի վեր առանձնացած կեանք մը կը վարէ :

1827 թուականը Վիգթօր Հիւկօյի կեանքին ամենէն շահեկան մէկ մասը նկատուած է : Նոյն տարին է որ Աւստրիոյ դեսպանին կողմէ Կայսրութեան մարաջախտներուն ուղղուած անարգանքին վրէժը լուծելու համար՝ «Կոթողին Տաղը» կը գրէ , ինչ որ արքայական պահպանողականներու կողմէ խիստ յարձակումներու առարկայ կ'ըլլայ : Հիւկօ՝ որ այն ատեն «հասուն տարիք ունի» , կը կարծէ որ աւանդական Միապետութենէն հրաժարած է եւ շատերու պէս ինքն ալ սա համոզումը կ'ունենայ թէ նոյն միջոցին Կայսրութեան փառքերը հռչակելով ազատական գաղափարներ իւրացուցած է : Քիչ վերջը՝ «Գրօմուէլ»ի նշանաւոր յաւ-

առաջաբանովը իր բօմանթիկ դաւանանքը կը պարզէ եւ նոյն օրէն իսկ այդ դպրոցին պետը կ'ըլլայ : Գրական պահպանողականներու կողմէ ուժգին յարձակումներու կ'ենթարկուի Հիւկօ, որ 1828ին «Արեւելեանք» եւ «Դատապարտեալի մը վերջին օրերը» կը հրատարակէ ու հետեւեալ տարին ալ կ'որոշէ թատերգութիւն գրել :

Վիգթօր Հիւկօյի թատերական նշանաւոր գործերն են, 1⁰ Գրօււնդ · — (1827ին գրուած) Հինգ արարուածով ոտանաւոր տրամ մը : Սոյն թատերգութիւնը որ 1657ին Անգղիոյ մէջ Գրօմուէլի դէմ սարքուած դաւի մը պատմութիւնն է եւ որուն մէջ գասական հեղինակներու՝ մասնաւորաբար Գօրնէյլի «Սիննա»ին հետ՝ կատարեալ նմանութիւն մը կը նշմարուի, Շէյքսպիրէն ներշնչուած կ'երեւայ : Սոյն տրամը թատերական գործողութենէ աւելի պատմական ճոխ պատկեր մըն է :

2⁰ Էռնանի · — Ոտանաւոր հինգ արարուածով տրամ մըն է, որ 1830ին Գօմէտի Ֆրանսէզի մէջ ներկայացուած է առաջին անգամ : Վիգթօր Հիւկօյի այս գործը բօմանթիկ գրականութեան համար իբր մեծ դէպք մը կրնայ նկատուիլ :

3⁰ Մարիօն Տըյօր · — Հինգ արարուածով ոտանաւոր տրամ, 1831ին ներկայացուած : Սոյն թատերգութիւնն որ ներկայացումէն երկու տարի առաջ գրուած էր՝ գրաքննութիւնն արգիլեց այն ատեն, կարծելով թէ անոր մէջ Շարլ Ժ-ի կամ Լուդովիկոս ԺԳ-ի դէմ ակնարկութիւններ կան : — Սոյն տրամով, որուն մէջ պայմանադրական ու բօմանդիկ հոգեբանութիւն մը կայ, բանաստեղծը՝ մէկ կողմէն մեղուհիի մը սրտին մէջ սէր դնել, միւս կողմէն ալ Սալէռնիի պէս անառակ աղնուականի մը հանդէպ անկեղծ աղապատանքով համակուած դժբաղդ մը ուղած է պատկերացնել :

4⁰ Արֆայն գրօսնու · — Առաջին անգամ 1832ին Թէաթրը-Ֆրանսէի մէջ ներկայացուած : Սոյն թատերախաղը իբր անբարոյական եւ խել մը ակնարկութիւններու հետեւանքով գրաքննութեան կողմէ արգիլուեցաւ, բայց քանի մը ամիս վերջը դարձեալ ներկայացուեցաւ : — Վիկթօր Հիւկօ իր այս տրամովը ֆիզիքական կաղմուածքի ու հոգեկան զգացումներու միջեւ եղած հակապատկերը ուղած է ցուցնել : — Թրիպուլէ, որ սապատող ու տձեւ մարդ մըն է, իր մէկ հատիկ աղջկանը՝ Պլանշի՝ համար անսահման սէր մ'ունի : Երբ կը տեսնէ որ իր սիրական աղջիկը թագաւորին սիրահարուած ու իր սիրոյն մէջ անպատուուած է, կ'որոշէ վրէժ լուծել : Սակայն դժբաղդ զուգադիպութեամբ մը՝ փոխանակ աղջկանը հրապուրիչը սպաննել տալու, իր աղջիկը սպաննել կուտայ : Ամենէն աղեկէզ տեսարանն է ան՝ ուր Թրիպուլէ աղջկանը դիակնացած մարմնին վրայ իյնալով «աղջիկս սպաննեցի...» կը գոչէ :

5⁰ Լուֆրէշիա Պօրճիա · — 1833ին ներկայացուած : Բանաստեղծական ձեւէ զուրկ սոյն արձակ թատերախաղով, որ աւելի մեյօտրամ մըն

է, Հիւկօ ուղած է բացատրել թէ ամենէն վատթար հոգին երբ մայրական զգացում ունի իր մէջ՝ գեղեցկագոյն կը դառնայ: — Դիմակաւոր պարահանդէսի մը մէջ քանի մը ազնուականներ, իրենց հետ ունենալով նաեւ իր ծագումին անտեղեակ ձէննարօ անուն հարիւրապետ մը: Պօրճիաներու կողմէ գործուած ոճիւրներու պատմութիւնները կ'ընեն իրարու: Ձէննարօ՝ որ կը մրափէր, յանկարծ կարթննայ անծանօթ կնկան մը զինքը ճակատէն համբուրած պահուն: Այդ անծանօթ կինը Լուքրէշիա Պօրճիան (ձէննարօյի մայրը) է, որ չէր կրցած իր զաւակը համբուրելու հաճոյքէն զրկուիլ: Լուքրէշիայի այդ արարքն իր ամուսինը՝ Ֆէրրարօյի դուքսը՝ կը տեսնէ ու կը կարծէ որ այդ երիտասարդը իր կնոջը սիրահարն է: Մէկ կողմէ ձէննարօյի ընկերները Լուքրէշիա Պօրճիայի վրայ կը թափեն իր աղտոտ անունին ամբողջ անպատուութիւնը, միւս կողմէն ձէննարօ՝ Պօրճիաներու զինանշանը կ'անպատուէ եւ դուքսըն ալ ձերբակալել կուտայ զայն: Նախ Լուքրէշիա այդ յանցաւորին դէմ մահ կը պահանջէ, բայց յետոյ՝ երբ կ'իմանայ թէ ձէննարօն է՝ շնորհ կը խնդրէ: Սակայն Լուքրէշիայի ամուսինը կ'ստիպէ իր կինը որ ձէննարօն թունաւորէ. բայց Լուքրէշիա՝ դուքսին բացակայութենէն օգտուելով՝ դաւկին գեղթափ կուտայ իսկոյն եւ փախուստի միջոցներ կ'ընծայէ, չմոռնալով վրէժ լուծել անոնցմէ որոնք Վենետիկի մէջ զինքը քողամերկած էին: Օր մը՝ Նէկրօնիի դքսուհիին տունը կը հրաւիրէ զանոնք եւ կերուխումի պահուն է որ նրբանցքներու մէջ մեռելական երգեր կը լսուին ու դադաղներ կը տեսնուին. — հրաւիրեալները թունաւորուած էին: Լուքրէշիա յաղթական ձեւով մը բեմ կուգայ, բայց զըժբաղդաբար զոհերուն մէջ իր զաւակն ալ կը տեսնէ: Ա'լ այս անգամ ձէննարօ չուզեր մահուընէ ճողոպրիլ. ի'նքն ալ կուզէ իր դադաղը եւ դաշոյնի հարուածով մը կ'սպաննէ այն դժոխային կինը, որ վերջին պահուն կը յայտնէ ինքզինքը:

7⁰ Մարի Թիւսօր. — Երեք արարուածով արձակ տրամ 1833ին ներկայացուած: — Հիւկօ պատմական Մարի Թիւսօրը չէ որ կը ցուցնէ մեղի, այլ ուղած է թագուհին իբր կին ներկայացնել իր կնոջական գորովին ու կիրքերուն մէջ:

8⁰ Ա.Ա.Կիօ. — Երեք արարուածով արձակ տրամ 1835ին ներկայացուած: — Հիւկօյի այս թատերախաղը ընկերաբանական ուսումնասիրութիւն մըն է, որուն մէջ դէմ առ դէմ կուգան երկու կիներ. մին՝ ընկերութենէ դուրս վտարուած, իսկ միւսն՝ անոր ծոցին մէջ ապրող:

9⁰ Լե Պիւրկիւալ. — Երեք արարուածով ոտանաւոր տրամ մը, 1843ին ներկայացուած: — Քաւութեան խորհրդանշանին վրայ շինուած թատերախաղ մըն է աս, որ սակայն հեղինակին համար այնքան մեծ ձախողուած մ'եղաւ որ՝ ա'լ այնուհետեւ բեմական գործունէութենէ հրաժարեցաւ: Սոյն թատերադրութիւնը, որ տրամ ըլլալէ աւելի քնարեր-

գական մասնաւանդ դիւցազններգական գոյն ունի, Հիւկօյի միջին դարու վրայ տեսած ամենէն հիանալի երազներէն մէկն է եղած : Գալով տաղաչափութեանը՝ Թէօֆիլ Կօթիէ սա կերպով կը խօսի այդ մասին . « Հոն տաղաչափութիւնը հաստատուն , ընտանի , առողջ ու հսկայ կազմուածք մ'ունի միանգամայն : Ամեն վայրկեան կը հանդիպիս չքեղ ոտանաւորներու , որոնք արծիւի թեւերու ուժեղ թափովը կը տանին քեզ քնարերգութեան բարձրաբերձ խաւերուն մէջ : Հոն չափաբերութիւնն այնքան ճկուն է որ բնաւ չի դժուարանար մեղմէն անմիջապէս դէպ ի խիստըն անձնելու . որով՝ ամենէն անուշ ժպիտին քով խորին սարսափը նկարուած կը տեսնես : Ահաւասիկ կարողութիւն մը՝ զոր ոչ մէկ գրագէտ կրցած է նոյն համեմատութեամբ ունենալ » :

Հիւկօ գրած է նաեւ ստուար թուով վէպեր, որոնցմէ են . 1⁰ Պիւկ-Ժարկալ (1818) . 2⁰ Հան ա'Իսլանտ (1823) . 3⁰ Դատապարտեալի մը վերջին օրերը (1829) . 4⁰ Նօթրը-Տամ Բարիդի (1831) . 5⁰ Գլօտ Կէօ (1834) . 6⁰ Թշուառները (1862) . 7⁰ Մովի աշխատաւորները (1866) . 8⁰ Խնդայող մարդը (1869) . 9⁰ Իննսուն եւ երեք (1873) :

Իսկ բանաստեղծական գլուխ-գործոցներէն կը յիշուին հետեւեալները . 1⁰ Պատուհասները (1853 թուականին աքսորի մէջ գրուած) . 2⁰ Հայեցողութիւնները (1855) . 3⁰ Սոսկալի տարին (1872) . 4⁰ Մեծ հայր ըլլալու արուեստը (1877 , իր թողներուն ուղղուած) . 5⁰ Պապը . 6⁰ Կրօնքներ ու կրօնք (1880) . 7⁰ Մաքին չորս հովերը (1881) . ասոնք կը ներկայացնեն երգիծաբանութիւն , տրամ , տաղ եւ գիւցազներգութիւն . 8⁰ Սատանային վախճանը (1886) :

* *

ՎԻԳԹՕՐ ՀԻԿՕՅԻ ՄՏԱԻՈՐԱԿԱՆ ԲԱՐԵՇՐՁՈՒՄԸ

1851 Դեկտեմբեր 2-ի հետեւեալ օրն էր որ Վիգթօր Հիւկօյի անձնաւորութիւնը յանկարծ մեծցաւ : Հիւկօ՝ հակառակ իր մեծ ու հսկայ հանճարին եւ հակառակ իր նորութիւններուն , զուտ գրական գէմք մըն էր մինչեւ 1852 : Մինչեւ այն թուականը գրած էր միմիայն թատրերգութիւններ, որոնք վաղ կամ անազան մոռացումի պիտի դատապարտուէին :

Իր Բարիդի Նօթրը-Տամին մէջ , որ հիանալի վէպ մըն է , ճշմարիտ մարդկութենէ՝ խորհրդածութենէ եւ զգացումէ աւելի արուեստ կայ :

Իր տաղերն ու քերթուածները՝ որոնք մեծ տաղանդի արդիւնք նկատուած են , կամ «Արեւելեանք»ը՝ որուն նկարուն ու կորովի ոճն անվիճելի է , չէին կրնար սակայն ժամանակակից բանաստեղծներէն տարբեր դիւրք մը տալ Հիւկօյի :

Սա միայն ստոյգ է որ մինչեւ այն ատեն՝ Հիւկօ բոմանթիկ գրականութեան պետն է ու կը մնայ . այսինքն գլխաւոր գերակատարն այն

նոր դպրոցին՝ որ ուղղապէս ներշնչուած էր Տիկին տը Սթալի ու Շաթօպրիանի գործերէն :

Հին րօմանթիկ գրականութիւնը՝ նախ դէպ ի անցեալը մեծ համակրութեամբ համակուած , հակակրօնքով կը վերաբերէր դէպ ի նորը : Սասայն դասականներու ծայրահեղութիւններն ու հիներու չափազանց հետեւողութիւնը , որ վերջապէս Տավիտի եւ կայսրութեան ոճին պիտի յանգէին , թուաբանական հակադդեցութիւն մը յառաջ բերին :

Ապականութեան վատթար շրջանին մէջէն վերածնութիւնն է որ կը ցցուի յանկարծ : Բօմանթիկ գրականութիւնն՝ իր սկսնակի հանգամանքով՝ թէեւ չկարողացաւ ծնունդ տալ քաղաքական ու մարդկային մեծ գաղափարներու , բայց կը տեսնենք հետզհետէ որ այդ գրականութիւնը ճղճիմ , անարիւն ու քերականներու կեղծ փափկամոլութեանն ու երկդարեան դուռ դասական մշակումի տաք առնականութիւնը կորսնցուցած ֆրանսերէնն , իր երիտասարդ ու կորովի վիճակին վերադարձընելու համար փայլուն դեր մը խաղաց :

Մինչեւ 1850 Վիգթօր Հիւկօ եթէ մեծ անուն մ'ունէր , նոյն դպրոցին պէտք ըլլալուն համար էր անշուշտ . որովհետեւ մինչեւ այդ թրւականը կ'անդիտանանք մենք այնպիսի պարագայ մը , որուն մէջ Հիւկօ մարդկութեան աչքի զարնող դէմքերէն մէկն եղած ըլլայ , ունենալով բարեմասնութիւնները հերոսին՝ որ այսօր աշխարհ արարատ կ'ուզէ փառաւորել :

1843էն վերջը Հիւկօ յեղակարծ տաղտուկ մը ու գրական փառքէն յափրացում մը կ'զգայ ինքն իր վրայ :

Նախ՝ «Լէ Պիւրկրավ» թատերախաղին պատահած ձախողութենէն , յետոյ՝ աղջկանն ու փեսին ողբերգական մահէն ուժգնօրէն ցնցուած , աշխատելու մարմաջը մէկ կողմ կը թողու եւ կ'սկսի ճամբորդութիւն ընել , կարգալ ու սիրտփանքի միջոցներ փնտռել այն պահուն՝ ուր արդէն Թրանսա մեծ ոգեւորութեան մը մէջ է ամբողջ Եւրոպայի հետ , որ նոր շարժումով մը կալեծփի այն ատեն . — Յեղափոխութիւնն է որ սկսած է իր սերմնացանը ժողովուրդներու մահլէն զանգուածին մէջ . սերմնացան , որուն յաջող հունձքին համար ընդհանուր մեծ հաւատք մը կը տիրէր : Ծիշդ այն ատեն Հիւկօ «Թշուառներ»ուն ծրագիրը կը յղանայ եւ հետզհետէ շարժումին կը մասնակցի : 1848 թուականին , ուր ընկերական ահեղ պայթումը պիտի յառաջ գար , Հիւկօ՝ Պուրպօններու նախկին բարեկամը՝ գաղջ ազատականութենէ դէպ ի կրակութոյց ընկերվարութիւնը թեւակոխելու վճռական բարեշրջումը կ'ունենայ : Ա'լ այնուհետեւ Հիւկօ քաղաքական անձնաւորութիւն մըն է :

Պետական հարուածը երբ կը հասնի , ժողովրդի ներկայացուցիչը՝ որ թխարանէն կրցած է խուսափիլ՝ աքսորի կը համակերպի :

Այսպէս Վիգթօր Հիւկօ Նաբօլէօն Գ-ի պետական հարուածին դէմ կռիւ մղելու անօգուտ փորձն ընելէ վերջ՝ կը պարտաւորուի Պրիւքսէլ ապաստանիլ 1851 Դեկտեմբերին : Հոն կը գրէ «Ոճիրի մը պատմութիւնը» եւ «Նաբօլէօն Փոքր» : Այդ գրքերու հրատարակումովը Պրիւքսէլէն ալ կ'արտաքսուի ու կ'երթայ ժէռսէ կղզիին մէջ ապաստան փնտռել : Ժէռսէ ջրանցքի կղզին իր Գաղղիոյ հետ ունեցած շատ մը նմանութիւններով Հիւկօյի ուշադրութիւնը կը գրաւէ : Սէնթ-Էլիէ եւ Սէն-Բիէր քաղաքներուն մէջ տիրող տարրը թէեւ անգղիացի, բայց հոն նօրմանտական ցեղը կրցած է պահել գեղջուկ ու ծովային դաւառարարքառ մր, որ հին Ֆրանսերէնն է : Սակայն կղզիին կառավարութեանը հետ չկըրնալով համաձայնիլ, Հիւկօ կ'ստիպուի թողուլ այդ սիրուն կղզին ու երթալ բնակիլ խորտուրտ ու ամայի կղզեակի մը մէջ, ուր 1830ի բօմանթիկը եւ 1848ի քաղաքական մարդը կ'սկսի մեծնալ եւ մարդարէի մը դիրքը բռնել :

Յեղափոխութիւնն արդէն հանրօգուտ խեղճներով ու գթազեղ աղապատանքով ընդարձակած էր անոր միտքը :

Հիւկօ իր աքսորականի հոգեկան վիճակին վրայ սա կերպով կը գրէ տեղ մը. «Աքսորականը եթէ վսեմ գոհացում մը կ'զգայ հոգիին մէջ, ան ալ անօգուտ մարդ չըլլալն է : Աքսորականն ինքնիրեն վիքաւորուած, ինքնիրեն արիւնոտած, կը մօռնայ ինքզինքը եւ կը ջանայ՝ իր ուժին ներած չափովը՝ մարդկային վէրքը պատատել :

«Կը կարծուի թէ երազներով կ'ապրի ան. ո՛չ. իրականութիւնը կը փնտռէ կամ որ աւելին է՝ կը դռնէ դայն :

«Անապատին մէջ կը դեղերի խորհելով քաղաքներուն ու անոնց ժխտին վրայ : Սմբոխին թշուառութիւնները եւ ինչ որ վերջապէս աշխատանք մըն է՝ կը գրաւեն անոր միտքը :

«Ան կը խորհի մտածումին, արօքին, ասեղին ու ցուրտէն կասկարմիր դարձած մատուրներով գործաւորուհիին վրայ :

«Կը տանջէ միտքը՝ ծնունդ առած չարիքին համար ու ընտանիքի հօր մը անդործութեանը եւ մշակումէ դուրկ ուղեղներու մէջ բուսած տառասկներու վրայ կը խորհի :

«Ճաւաղին եւ սակայն օգտաշատ զննութիւններ : Կը խորհի միշտ եւ անդադրում : Ծովուն մօտ՝ անոր իւրաքանչիւր քայլափոխը կորսուած չի կրնար համարուիլ, որովհետեւ այդ ուժով՝ ահադին անդունդին հետ կ'եղբայրակցի, դէպ ի անհունը կը նայի եւ անձանօթին ականջ կուտայ : Մութին մէջէն հզօր ձայն մը կը խօսի անոր եւ հոն մենակեացը բնութեան վրայ հիանալու առիթը կ'ունենայ : Հալածուած, տխուր, մտախոհ՝ իր առջեւ կը տեսնէ ամպերը, հովն ու արծիւը, եւ այն ատեն կը հասկընայ թէ իր ճակատագիրն ամպերու պէս որոտացող ու սեւ է, հալածողները հովի մը պէս պարապ են եւ իր հոգին ալ արծիւի մը պէս ազատ» :

Այս տողերուն վրայ որ եւ է մեկնութիւն անօգուտ կը սեպենք , քանի որ հակիրճ ու ամփոփ կերպով աքսորի մէջ բանաստեղծին ամբողջ գործը կը ներկայացնեն :

Վերջապէս Վիգթօր Հիւկօ քսան տարի շարունակ աքսորի կեանքը քաշկռակէ վերջ՝ 1871ին կը վերադառնայ Ֆրանսա , ուրկից Նաբօլէօն Գ հեռացած էր արդէն իր գահավէժ անկումին մէջ լքուած , միամիտակ ու յուսահատ :

* *

1885ին Վիգթօր Հիւկօյի նշանաւոր ու հիանալիօրէն բեղուն կեանքը կը մարի :

Եղած չէ յուղարկաւորութիւն մը այնքան վեհաշուք ու փառաւոր որքան եղաւ Հիւկօյի համար :

Յաղթութեան կամարէն — ուր մեծ մարդուն մահաբեմը կը բարձրանար — մինչեւ Բանթէօն՝ Հիւկօյի վերջին հանգրուանը՝ միլիոնաւոր ժողովուրդ — որ ծփուն ալիքի տպաւորութիւնը կ'ընէր — հաւաքուած էր յարգելու համար վերջին անգամ մըն ալ յիշատակն այն մարդուն՝ որ մանաւանդ իր կեանքին երկրորդ շրջանին մէջ այնքան վսեմ ներշնչումներ ունեցած ու մեծ խէշալով մը ժողովրդին բարօրութեանը համար խորհած , դրած , գործած ու տառապած էր : Ամեն տեղ , մասնաւորաբար այն փողոցներուն մէջ ուրկից Հիւկօյի պարզ ու աղքատիկ դադաղակիրը պիտի անցնէր , ամպհովանիներ բարձրացած էին ու ոսկեւ վառներ (oriflammes) կը ծփային : Յուղարկաւորութիւն չէր այն , այլ պարզապէս աստուածացում մը :

* *

Հիւկօյի մահէն 17 տարի վերջ՝ Ֆրանսացի ժողովուրդն ազնիւ մը տածումով տօնեց անոր ծննդեան հարիւրամեակը :

1902 Փետրուար 26ին նմանը չտեսնուած ոգեւորութեան ու տօնի օր մ'եղաւ մասնաւորաբար Բարիզի եւ ընդհանրապէս ամբողջ Ֆրանսայի համար :

Place des Vosgesէն , ուր Հիւկօ 15 տարի բնակած է , մինչեւ իր մեռած տանը պողոտան (Avenue Victor Hugo) եւ անկից ալ մինչեւ Բանթէօն խուռներամ բաղմութիւն մը կ'երթեւեկէր :

Հանդէսն սկսաւ Բանթէօնի մէջ , Հանրապետութեան Նախագահի ներկայութեամբ : Հոն ստուար բաղմութեան մը եւ օտար պետութեանց պատուիրակներու առջեւ՝ նշանաւոր անձնաւորութիւններ ճառեր խօսեցան , ի վեր հանելով Հիւկօյի հանճարը — արտադրած գործերն ու հանրօգուտ գործունէութիւնները : Ժողովուրդը յուղուած՝ որոտընդոստ ծափերով իր անկեղծ սքանչացումը կը յայտնէր : Եւ այդ կերպով վերջացաւ Բանթէօնի հանդէսը :

Բանթէօնէն վերջ՝ նոյն այն բաղմութիւնն ուղղուեցաւ դէպ ի Avenue Victor Hugo, ուր բանաստեղծին արձանին բացումը պիտի կատարուէր։ Հոն ալ նոյն ոգեւորութիւնն ու նոյն ճառերը, նախադահութեամբ պ. Լուպէի։

Արձանը կը ներկայացնէ Հիւկօն իր երեսուն եւ հինգ տարեկան հասակին մէջ, անպէս, անմօրուս, ժայռի մը դադաթին վրայ նստած, ձեռքը ծնօտին ու մտածկոտ։ Քիչ մը վարը կան երկու Մուսաներ, մին՝ քնարը կուտայ բանաստեղծին, միւսը՝ թատերգութիւնը կը ներկայացնէ ձեռքը դիմակ մը բռնած։ Իսկ կրանիթէ պատուանդանին վրայ Հիւկօյի նշանաւոր գործերէն մէկ քանիներուն պատկերները քանդակուած են։

ՎԱՀՐԱՄ ՊԱՀԼԱԻ

Բ Ա Յ Ն Ա Մ Ա Կ

Յարգելի պ. Գրիգոր Չալխուշեանին

1901 Սեպտեմբեր 23ին Նոր-Նախիջևանի Ս. Խաչ վանքում կատարած էք բացման հանդէսն այն արձանին, որ նուիրուած է «Քնարք»ի հեղինակ Գամառ-Բաթիպայի, հայրենեաց Խօսնակի, յիշատակին։ Արաքսի ափը խոկացող, ալիքներուն մրմունջ, ողբ ու ձայն սուող, Անիի աւերակներն ու սուրբ քարերը լեզու հանող, վերջապէս հայրենի երկինքէն գեղեցկաբար շղարշուած բնութիւնը տխրանոյշ շունչով մը ոգեւորող այդ Դուսան-Բանաստեղծը ոսկի թելով մը հայուն սիրտը կապած իրենին՝ այնքան մօտիկ կ'իսօսի մեզի որ ճշմարտապէս իր տաղանդին, փառաց եւ համբաւին արժանի այդ յուշարձանին բացումէն վերջ իսկ տակաւին կ'իսանդաւառինք իր անմահ երգերը գոռալով։

Պատկանեան կ'ապրի մեզի հետ ու միշտ պիտի ապրի։

Օրհնեալ լինի գերազանցապէս երգիչ պուէտին յիշատակը, օրհնեալ լինիք եւ Դուք, որ նախաձեռնիչն եղաք կանգնման այդ պատուական Յուշարձանին։

Ազատութեան Կոչնակ Միքայէլ Նալբանդեանցին ի յիշատակ եւս յուշարձան մը կանգնելու գաղափարին յղացման համար սրտագին շնորհաւորումներ։ արդիւնաւորութիւն եւ յաջողութիւն Ձեր յոյժ գովելի նոր ձեռնարկին։

ԾԻԾԱՌՆ ՀԱՅՐԵՆԵԱՑ

E. Capriélian